

Van Wad tot Woud: nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

Figuur 1. Gewone zeehond, Afsluitdijk 7 februari 2017 (foto Iris Brouwer).

Dode zeehond

Op 7 februari 2017 vond Iris Brouwer aan de Waddenzee kant van de Afsluitdijk een dode Gewone zeehond (*Phoca vitulina*). Dat is op zich niet ongebruikelijk, maar het bijzondere was dat het lichaam geheel intact was, terwijl de kop tot op het bot toe afgeklouwen was (figuur 1). Het dier was gechipt met rozerode 'tags' aan de staart. De code op de tag werd in het systeem van zeehondenopvang Pieterburen teruggevonden. Het betrof een vrouwtje dat op 9 juli 2016 op Schiermonnikoog als huiler was gevonden en na een periode van 78 dagen in de buurt van Lauwersoog was uitgezet. Haar gewicht was intussen toegenomen van 9,6 kg naar 33,4 kg. Hoe de zeehond langs de Afsluitdijk terecht is gekomen, blijft onbekend. Vermoedelijk is de jonge zeehond op zoek naar voedsel met de kop tussen de basaltstenen vast blijven zitten en verdronken. Tussen de basaltstenen leven veel meer krabbetjes, kleine visjes en andere kleine organismen dan in de waterkolom buiten de stenen. Naar verwachting hebben zij de kop van de zeehond tot op het bot opgegeten en met een volgend hoogwater is het lichaam losgekomen.

Nieuwe slakkensoorten in Fryslân

Onlangs zijn er twee bijzondere slakkensoorten vastgesteld in het Leeuwarder Bos, waarvan slechts weinig stippen op de kaart bekend zijn. Een daarvan is de Gele kielnaaktslak (*Tandonia sowerbyi*) die in gestrekte positie een lengte van 60-70 mm kan bereiken (figuur 2). Opvallend is de aanwezigheid van een lichte, gele kiel die vanaf het schild doorloopt tot aan de staartpunt. De slak scheidt een erg plakkerig slijm af. Deze soort was tot dusver nog niet bekend uit onze provincie. De soort blijkt evenwel

eenmaal eerder te zijn vastgesteld op Heremastate te Joure, maar deze waarneming is niet opgenomen in de Verspreidingsatlas. De Gele kielnaaktslak is een exoot die door de plantenhandel of het toerisme is meegelift vanuit het Mediterrane gebied. De andere slak betreft de Grote clausilia (*Alinda biplicata*), een inheemse huisjesslak met een bijzonder lange horen. Deze is meer dan vier keer zo hoog als breed! De Grote clausilia is voornamelijk te vinden onder schors, takken, in het strooisel en onder stenen. Dat laatste was in het Leeuwarder Bos ook het geval. De soort profiteert van het ouder worden van bossen en neemt de laatste jaren toe in Nederland. Desalniettemin zijn er slechts twee vindplaatsen bekend uit Fryslân: Ameland en het Leeuwarder Bos. In samenwerking met Stichting ANEMOON zal er dit jaar intensiever slakkenonderzoek gaan plaatsvinden in het Leeuwarder Bos. Wellicht dat er daardoor meer stippen op de kaart kunnen worden gezet!

Floron plantentelling

Voor het derde jaar op rij organiseerde FLORON de Eindejaars Plantenjacht, waarbij in heel Nederland in de periode van 25 december 2016 tot 3 januari 2017 plantenliefhebbers op zoek gingen naar bloeiende planten. In tegenstelling tot 2015 was er in 2016 kort voor de telling al een korte vorstperiode. Dit heeft er zeker toe bijgedragen dat er veel minder bloeiende planten werden gezien. Tijdens een wandeling van een uur werden er gemiddeld elf bloeiende plantensoorten geteld tegen zestien in 2015 en tien in 2014. In december 2016 stonden er veel minder voorjaarsplanten in bloei dan een jaar eerder. Paardenbloem verdween uit de top-3, die dit jaar uit Straatgras (1), Madeliefje (2) en Klein kruiskruid (3) bestond. In totaal deden 350 mensen mee aan de

telling en voerden zij maar liefst 6.980 waarnemingen in. Teddy Dolstra had dit jaar de langste lijst, die met 46 soorten de helft korter was dan vorig jaar. Onder leiding van Gertie Papenburg nam op 30 december 2016 een aantal mensen deel aan de plantenjacht in Kollum. Hierbij werden 25 bloeiende planten aangetroffen, waaronder Tengere rus (*Juncus tenuis*) en Kransgras (*Polypogon viridis*), twee soorten die landelijk minder vaak werden gevonden.

Cetti's zanger in opkomst

De Cetti's zanger (*Cettia cetti*) (figuur 3) lijkt aardig op de Winterkoning: een klein, bruin, insectenetend vogeltje met een wipstaartje en een explosieve zang. Maar in tegenstelling tot de Winterkoning (waarvan hij verder geen familie is) leeft de Cetti's zanger uitsluitend in rietvelden. Zijn oorspronkelijke broedgebied ligt in Zuid-Europa. Dit vogeltje is een relatieve nieuwkomer in ons land. De eerste waarneming dateert van 1968 en in 1973 werd met zekerheid het eerste broedgeval vastgesteld. De vestiging verliep daarna voorspoedig. De eerste Cetti's zanger voor Fryslân werd op 29 oktober 1978 gemeld. Die dag vingen Klaas Koopman en Harm Schreur een exemplaar voor het ringonderzoek aan de noordoever van het Tjeukemeer onder Rohel. Daar zou het voor Fryslân eerst bij blijven, omdat door enkele strenge winters in 1979 en rond 1986 de populatie aardig werd aangetast. De kou drong toen niet alleen in Nederland door, maar ook in het brongebied van de Cetti's zanger. Vanaf 2005 begon een nieuwe vestigingsfase in Nederland. Binnen enkele jaren werden honderden Cetti's zangers vastgesteld in voornamelijk de Biesbosch en het (noordelijk) Deltagebied. Het is onduidelijk welk deel van deze zingende mannetjes daadwerkelijk tot broeden komt.

De Cetti's zanger is een standvogel en breidt zich slechts langzaam uit. Daardoor zijn waarnemingen ver buiten de broedgebieden uitermate schaars. Toch zijn er tekenen dat de soort zich naar het noorden uitbreidt. Op 1 oktober 2011 was de tweede

Figuur 2. Gele kielnaaktslak, Leeuwarder Bos 23 maart 2017 (foto Jeroen Breidenbach).

waarneming in Fryslân, wederom een ringvangst en nu bij het Burgumermar door Arend Timmerman. Daarna duurde het tot 23 juli 2015 toen in het Easterskar bij Rottum door Dirk Hiemstra een zingend exemplaar werd vastgesteld. In 2016 werd de soort maar liefst drie keer gemeld. Op Vlieland werd op 3 oktober een zingende vogel gerapporteerd door Paul Prinsen en Rika Embrechts, Belgische vogelaars op vakantie aldaar. Op 10 november werd er bij ringstation de Kroon's Polders een exemplaar gevangen door Rob van Straaten. En op 25 oktober werd naast de telpost van het Leeuwarder Bos een zingende vogel ontdekt door Jeroen Breidenbach. In het voorjaar of de zomer van 2016 zou tevens een zingende vogel zijn waargenomen in de Alde Feanen tijdens een BMP-telling; deze gegevens zijn evenwel niet openbaar gemaakt en bevestigd, maar ook niet ontkend. Begin 2017 is er in zowel de Houtwiel door Cock Dekker als in de Kroon's Polders door Carl Zuhorn een zingende Cetti's zanger gemeld. Niet alleen worden er steeds vaker zingende exemplaren waargenomen, ook duikt de vogel op steeds meer locaties op. Het lijkt daardoor een kwestie van tijd voordat we ook in Fryslân het eerste vastgestelde broedgeval mogen verwelkomen!

Oehoe in De Wilgen

In februari kwam via Henk Jansen een melding van een Oehoe (*Bubo bubo*) in het dorp De Wilgen voorbij. Deze zat in een achtertuin in een naaldboom. De vogel heeft er voor zover bekend slechts één dag gezeten. Er duiken wel vaker Oehoes op in Nederland. Behalve dat het een wilde broedvogel is in het oosten en zuiden van ons land, worden ze ook gehouden als huisdier. Soms ontsnappen ze en soms worden ze vrijgelaten. Dat laatste dan niet zozeer door de eigenaar, maar door mensen die vinden dat een Oehoe niet als huisdier gehouden moet worden. Ontsnapte Oehoes zouden herkenbaar moeten zijn aan een ring, maar helaas worden niet alle Oehoes geringd. Daarbij is het door de dikke bevedering rondom de poten ook erg lastig, zo niet onmogelijk om bij een levend dier vast te stellen of deze geringd is. Bovendien worden wilde Oehoes ook vaak geringd, zij het met een ander type ring. Enkele waarnemers hebben in het veld kunnen vaststellen dat het afspelen van het geluid van een Oehoe een agressieve reactie bij de uil ontlokt. Verschillende malen is gebleken dat de uil in kwestie de bron van het geluid aanvalt. Dit leidde tot veel aandacht van de pers, bij bijvoorbeeld de Oehoe in Purmerend ('terroroehoe') en de Oehoe in het Lauwersmeergebied ('Oehoe valt Belg aan').

In Duitsland overwinteren Oehoes ook wel in stedelijk gebied, dus het feit dat er een exemplaar in de bebouwde kom aanwezig is, wil nog niet zeggen dat deze niet wild is. Ransuilen zitten ook in stedelijk gebied. Over het algemeen wordt gesteld dat Oehoes die op vreemde plekken en ver van het natuurlijk broedgebied opduiken, geen wilde, maar ontsnapte vogels zijn. Omdat jonge vogels ook dispersiegedrag vertonen en de afkomst niet altijd duidelijk is, wordt hierbij een slag om de arm gehouden. Helaas is er

Figuur 3. Cetti's zanger, Rietputten Vlaardingen 26 februari 2008 (foto Marcel van Kammen).

geen kaartmateriaal over de recente broedgevallen of de wintervogels beschikbaar, want deze gegevens worden door Sovon niet getoond wegens mogelijke verstoringseffecten. De Oehoe Werkgroep Nederland houdt voor zover mogelijk per geval bij of het een wild of ontsnapt exemplaar betreft, maar ook deze gegevens zijn niet openbaar.

SnailSnap

Stichting EIS, Naturalis en Waarneming.nl bundelen hun krachten voor een nieuw project: SnailSnap. In dit project werken vrijwilligers en wetenschappers samen aan een onderzoek naar tuinslakken en klimaatverandering. Onze omgeving verandert de laatste jaren heel snel. Door klimaatverandering is de gemiddelde jaartemperatuur sinds 1950 met circa 1,5°C gestegen. Door verstedelijking kunnen lokaal grote temperatuurstijgingen en droogten plaatsvinden. Planten en dieren moeten zich aanpassen aan deze steeds veranderende omstandigheden. Maar kunnen zij dit wel snel genoeg? De Gewone tuinslak (*Cepaea nemoralis*) is de meest algemene huisjesslak van Nederland, die in veel verschillende kleurvormen voorkomt. De kleur van het huisje van de tuinslak bepaalt mede hoe goed de slak om kan gaan met hitte en droogte. Slakken met lichtere huisjes raken minder snel oververhit in de volle zon. Door klimaatverandering en verstedelijking wordt het steeds warmer in Nederland. De vraag is of dit betekent dat tuinslakken dan ook lichter van kleur worden. Om dit te onderzoeken, is de SnailSnap app gemaakt. Gebruikers van de app kunnen in het veld een tuinslak op dusdanige wijze fotograferen dat de onderste winding van de slak van de zijkant

te zien is. Zo wordt duidelijk hoeveel strepen het slakkenhuisje heeft. Het is belangrijk dat er per slak slechts één foto wordt gemaakt. Tevens is het niet de bedoeling dat er een foto met meerdere slakken wordt opgestuurd. Bij twijfel over soortdeterminatie is het alsnog mogelijk om de foto door te sturen. Alle foto's worden door het team van onderzoekers gecontroleerd. Details over herkenning van de slak en wijze van fotograferen zijn ook in de app en op de website <http://www.eis-nederland.nl/snailsnap> terug te lezen.

Wezel en Hermelijn speerpuntieren

Het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) is een organisatie die zich richt op het vermeerderen van de kennis over de gezondheid van wilde dieren en het bevorderen van een goed gebruik van deze kennis. Er wordt hierbij gelet op het beleid aangaande de volksgezondheid en de gezondheid van gedomesticeerde en in het wild levende dieren. Voor 2017 zijn twee kleine marterachtigen gekozen als speerpuntieren, namelijk Wezel (*Mustela nivalis*) en Hermelijn (*Mustela erminea*). De verspreiding van beide soorten is nog onvoldoende in kaart gebracht in Nederland en er is nog vrij weinig bekend over de vraag aan welke ziektes zij (kunnen) sterven. Het DWHC streeft er in samenwerking met de Zoogdierverseniging naar om een aantal dode exemplaren binnen te krijgen voor onderzoek naar de mogelijke doodsoorzaak en naar eventueel aanwezige ziekteverwekkers. Van de ontvangen dieren zal ook monstermateriaal worden opgeslagen, zodat er alsnog onderzoek mogelijk is, wanneer er nieuwe vragen naar voren komen.

Zowel Hermelijn als Wezel hebben op de Rode Lijst de status 'gevoelig'. Door hun zeer verborgen levenswijze worden er niet veel dode exemplaren gevonden. Het is niet bekend of de soorten echt zeldzaam zijn of dat hun aanwezigheid gewoon erg lastig vast te stellen is. Tevens is niet bekend of, en zo ja, in welke mate ziekten (mede) oorzaak zijn van de lage aantallen Hermelijnen en Wezels. In tegenstelling tot hun grotere soortgenoten zoals de Das, is specifiek onderzoek naar ziekten en doodsoorzaken bij kleine marterachtigen tot nu toe beperkt geweest. De meest bekende parasieten bij Hermelijn en Wezel zijn de rondworm *Skrjabinogylus nasicola* en de zuigworm *Troglotrema acutum*. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat deze soorten regelmatig bij marterachtigen in voorhoofdsholtes (neussinus) worden gevonden. Bij de kleine martersoorten kunnen deze wormen zwellingen veroorzaken waardoor de schedel misvormd kan worden en kunnen doorboringen in het voorhoofdsbeen ontstaan. Van deze twee wormen is tot nu toe alleen de rondworm *Skrjabinogylus nasicola* in Nederland aangetroffen. Begin jaren zeventig van de vorige eeuw is in Nederland onderzoek gedaan naar deze rondworm. Destijds heeft men een paar verzamelingen van hermelijn- en wezelschedels onderzocht op doorboringen, waarbij gemiddeld 41% van de Hermelijnen en 56% van de Wezels dergelijke afwijkingen vertoonden (Van Soest *et al.* 1972). Met dit hernieuwde onderzoek kan worden nagegaan of de besmettingsgraad met deze rondwormsoort is

gewijzigd. Het speerpuntonderzoek kan mogelijk ook meer inzicht geven in de vraag of de schedelafwijkingen ook de doodsoorzaak kunnen zijn.

Andere ziekten die, gezien het voedsel van Hermelijn en Wezel (o.a. muizen) zeker zouden kunnen voorkomen, zijn toxoplasmose, tularemie (hazenpest) en trichinellose. Ook paratuberculose is een ziekte die bij Hermelijn is aangetoond, maar waarvan het effect voor het dier nog onbekend is (McDonald & Lariviere 2001). Chronische afwijkingen zoals tumoren, hebben waarschijnlijk geen tijd om zich te ontwikkelen, omdat Hermelijn en Wezel met één tot twee jaar doorgaans niet oud genoeg worden (McDonald *et al.* 2001). Om de verspreiding van beide soorten in kaart te brengen, wordt het publiek opgeroepen om zowel levende als dode dieren te melden. Dit kan onder andere via Waarneming.nl. Daarnaast vraagt het DWHC om verse dode dieren (maximaal 24 uur dood) veilig te stellen (niet invriezen, wel koelen als dat kan) en zo snel mogelijk bij het DWHC aan te melden via de website (<https://www.dwhc.nl/meldingsformulier>), zodat de dieren eventueel voor onderzoek kunnen worden opgehaald.

Wantsenproject

Slechts een handjevol mensen kijkt in het veld naar wantsen (figuur 4). Dat is jammer, want deze kleine en veelal kleurrijke insecten verdienen ook aandacht. Wantsen gebruiken hun kaken om prooidieren leeg

Figuur 4. Bladpootrandwants, Texel 17 oktober 2016 (foto Merel Zweemer).

te zuigen of om voedingsstoffen uit planten te halen. De wants is het volwassen stadium. Uit een eitje komt een nimf, die na een of meerdere keren vervellen volwassen wordt. Wantsen hebben vier vleugels; de bovenvleugels zijn deels dekschild, deels doorzichtige vleugel. De ondervleugels zijn geheel doorzichtig. Taxonomisch zijn ze in dezelfde orde ingedeeld als cicaden en plantenluizen. In 2017 en 2018 wordt er landelijk veel aandacht besteed aan wantsen, wat in 2019 moet leiden tot de publicatie van het vijfde en laatste deel van de wantsenatlas van Nederland. Het wantsenproject wordt georganiseerd door EIS Kenniscentrum insecten, de Nederlandse Entomologische Vereniging, de jeugdbonden voor natuurstudie en Waarneming.nl. Hoewel waarnemingen van alle wantsen welkom zijn, richt het project zich op de soorten van tien families, namelijk: *Pyrrhocoridae* (vuurwantsen), *Stenocephalidae* (wolfsmelkwantsen), *Coreidae* (randwantsen), *Alydidae* (kromsprietwantsen), *Rhopalidae* (glas-vleugelwantsen), *Thyreocoridae* (viooltjeswantsen), *Cydnidae* (graafwantsen), *Scutelleridae* (pantserwantsen), *Pentatomidae* (schildwantsen) en *Acanthosomatidae* (kielwantsen). Deze tien families met in totaal 86 soorten kunnen worden gedetermineerd met de Veldgids wantsen door Aukema *et al.* 2016. Via Waarneming.nl kan ieder zijn of haar waarnemingen doorgeven. Excursies om wantsen te zien worden aangekondigd via de nieuwsbrief Tentakel (aanmelden via eis@naturalis.nl) en op het forum over wantsen op Waarneming.nl.

Oproep cicadeonderzoek

Vanuit Kenniscentrum EIS komt een oproep van stagiair Marco de Haas, die de verspreiding van de cicadefamilie *Cixiidae* onder de loep gaat nemen. Uit het noorden van Nederland zijn nog vrijwel geen gegevens over deze familie beschikbaar. Daarom bij deze de oproep om soorten behorende tot deze familie te bewaren en op te sturen. Deze soorten kenmerken zich door de glasachtige vleugels die geheel helder of deels bruin kunnen zijn. Over het pronotum (halsschild) lopen drie of vijf kielen. De vertex (deel van de kop tussen de ogen) steekt niet ver voor de ogen uit. De soorten zijn 4,5 - 9 mm groot en zijn actief van mei tot september. De meeste leven op houtachtige gewassen, maar enkele ook op riet. Indien men er toch niet uit komt, is het ook goed om cicaden te bewaren. Bewaren kan bij voorkeur op alcohol, maar ze kunnen ook in de vriezer blijven tot het moment van opsturen. Dat laatste kan naar EIS Kenniscentrum Insecten, t.a.v. dhr. V. Kalkman, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. Bij het opsturen moeten tenminste de vindplaats en -datum vermeld worden, evenals de naam van de verzamelaar en indien van toepassing, de boom of plantensoort waar de cicade op is aangetroffen.

Bramen biodiversiteit

Uit recent onderzoek door Rense Haverman van Wageningen Universiteit blijkt dat bramen een belangrijke rol vervullen voor de biodiversiteit in Noordwest-Europa. Hoewel bramen door natuurbeheerders en beleidsmakers vaak als onkruid en als indicator voor een slechte natuurkwaliteit worden gezien, dragen ze juist in belangrijke mate bij aan de Nederlandse natuur. Uit het onderzoek blijkt dat er meer dan 190 soorten wilde bramen in Nederland voorkomen. Slechts een beperkt deel van die 190 soorten is een indicator voor een overvloed aan meststoffen. Er zitten ook specialisten tussen, bijvoorbeeld de Sierlijke woudbraam die gebonden is aan eeuwenoude bosrestanten. Deze vaak zeldzame bramen kunnen dominant voorkomen in niet al te donkere bossen. Andere soorten zijn juist kenmerkend voor het oorspronkelijke agrarische landschap, waar ze bijvoorbeeld voorkomen in oude houtwallen. Hieronder zijn ook soorten die door verandering van landgebruik duidelijk achteruit zijn gegaan, zoals de Grijs viltbraam. Doorgaans zijn bramen echter relatief resistent tegen de invloeden die de biodiversiteit in Noordwest-Europa bedreigen.

Doordat elke streek een eigen kenmerkende bramenflora heeft, zijn de soorten van groot belang voor de regionale identiteit van het landschap. De Kale haagbraam komt bijvoorbeeld alleen voor op de Waddeneilanden, de Egelschuilbraam is vrijwel beperkt tot het Drents Plateau, de Smeulende kambaam juist tot de Kempen en de Baronie. Bovendien spelen soortenrijke braamstruwelen een belangrijke rol in het behoud van veel diersoorten in het landschap. De bramensoorten verschillen in groeivorm wat ruimte geeft aan vogels of bijen die voor nestgelegenheid afhankelijk zijn van de stengels. De verschillende bloeitijden zorgen ervoor dat er gedurende langere tijd nectar beschikbaar is voor bloembezoekende insecten. De auteur pleit ervoor dat er een herwaardering van bramen komt, zowel in biologisch onderzoek als in natuurbeheer en -beleid. Die herwaardering zou onder andere moeten bestaan uit meer aandacht in flora's en opname in Rode Lijsten. Bovenal zouden er gerichte beheermaatregelen moeten worden uitgevoerd, zodat dit bijdraagt aan bescherming van oude landschappelijke elementen. Een goed uitgevoerd bosrandbeheer, waarin aandacht is voor geleidelijke overgangen tussen bos en het omringende open landschap, draagt dan ook echt bij aan het behoud van biodiversiteit.

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@googlemail.com